Piotr Błędowski, Wojciech Chudziak, Marcin Weinkauf

WCZESNOŚREDNIOWIECZNA OSADA PODGRODOWA I CMENTARZYSKO SZKIELETOWE W KAŁDUSIE, GM. CHEŁMNO STANOWISKO 2 (BADANIA W LATACH 2004–2005)

Zakład Archeologii Średniowiecza i Czasów Nowożytnych Instytutu Archeologii UMK w Toruniu, realizujący projekt badawczy „Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Kałdusie – chełmiński *sedes regni principalis*", od 2002 roku prowadzi badania osady podgrodowej i cmentarzyska leżących na południowy wschód od Góry św. Wawrzyńca niedaleko Chełmna w woj. kujawsko-pomorskim (stanowisko 2). Stanowią one dwa z wielu elementów struktury zespołu osadniczego w Kałdusie usytuowanego na krawędzi wysoczyzny morenowej, bezpośrednio przy dolinie dolnej Wisły (Pojezierze Chełmińskie). Głównym celem szerokopłaszczyznowych prac wykopaliskowych prowadzonych w ostatnich dwóch sezonach badawczych (lata 2004–2005) było uzyskanie kolejnych danych dotyczących stratygrafii kulturowej stanowiska, a zwłaszcza genezy i chronologii licznych jam osadniczych i grobów szkieletowych występujących w jego obrębie. Zajmują one strefę niewielkiej kulminacji terenowej, bezpośrednio w sąsiedztwie wcześniej przebadanych arów (1170/900–910; 1180/870–900; 1190/870–880, 900; 1200/900). Jeśli chodzi o metodykę badań terenowych zastosowano standard wypracowany w latach ubiegłych, obejmujący m.in. przesiewanie i flotację zawartości eksplorowanych jam osadniczych. W latach 2004–2005 eksploracji poddano około 14 arów powierzchni terenu, co daje – uwzględniając wcześniejsze prace wykopaliskowe – ponad 29 arów rozpoznanego dotąd areału osady i związanej z nią przestrzennie nekropoli (ryc. 1). W 2004 roku w północno-zachodniej części badanego obszaru odsłonięto również ślady – wcześniej nie zlokalizowanego na planach sytuacyjno-wysokościowych – wykopu założonego w tym miejscu w trakcie badań ratowniczych prowadzonych w 1957 roku przez Henryka Wiklaka z Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi[1].

Osada podgrodowa

W obrębie badanej powierzchni odkryto układ nawarstwień kulturowych nawiązujący do obrazu stratygrafii zadokumentowanej na sąsiednich arach w latach 2002–2003. Podobnie jak w innych miejscach omawianego stanowiska, bezpośrednio nad piaszczystym calcem występowały nawarstwienia z wczesnej epoki żelaza (warstwy 15, 18–19, 33–35 w południowej części stanowiska oraz warstwy 4 i 9 w jego części północno-zachodniej). Ponad nimi zalegała warstwa piasków eolicznych (warstwa 2), która najintensywniej uwidoczniła się w centralnej oraz północno-zachodniej części badanego obszaru, gdzie rozdzielała poziom nawarstwień pradziejowych od nawarstwień wczesnośredniowiecznych. Na jej stropie, bezpośrednio pod współczesnym poziomem ornym, występowały warstwy kulturowe zawierające

[1] Wyniki tych prac zostały częściowo opracowane i opublikowane przez W. Matuszewską-Kolę (1972).

prawie wyłącznie wczesnośredniowieczny materiał źródłowy (warstwy 6, 16/31 oraz 32). Powstały one na skutek zniszczenia zabudowy istniejącego w tym miejscu osiedla i wtórnych procesów o charakterze podepozycyjnym, związanych m.in. z intensywnie prowadzonymi pracami ornymi.

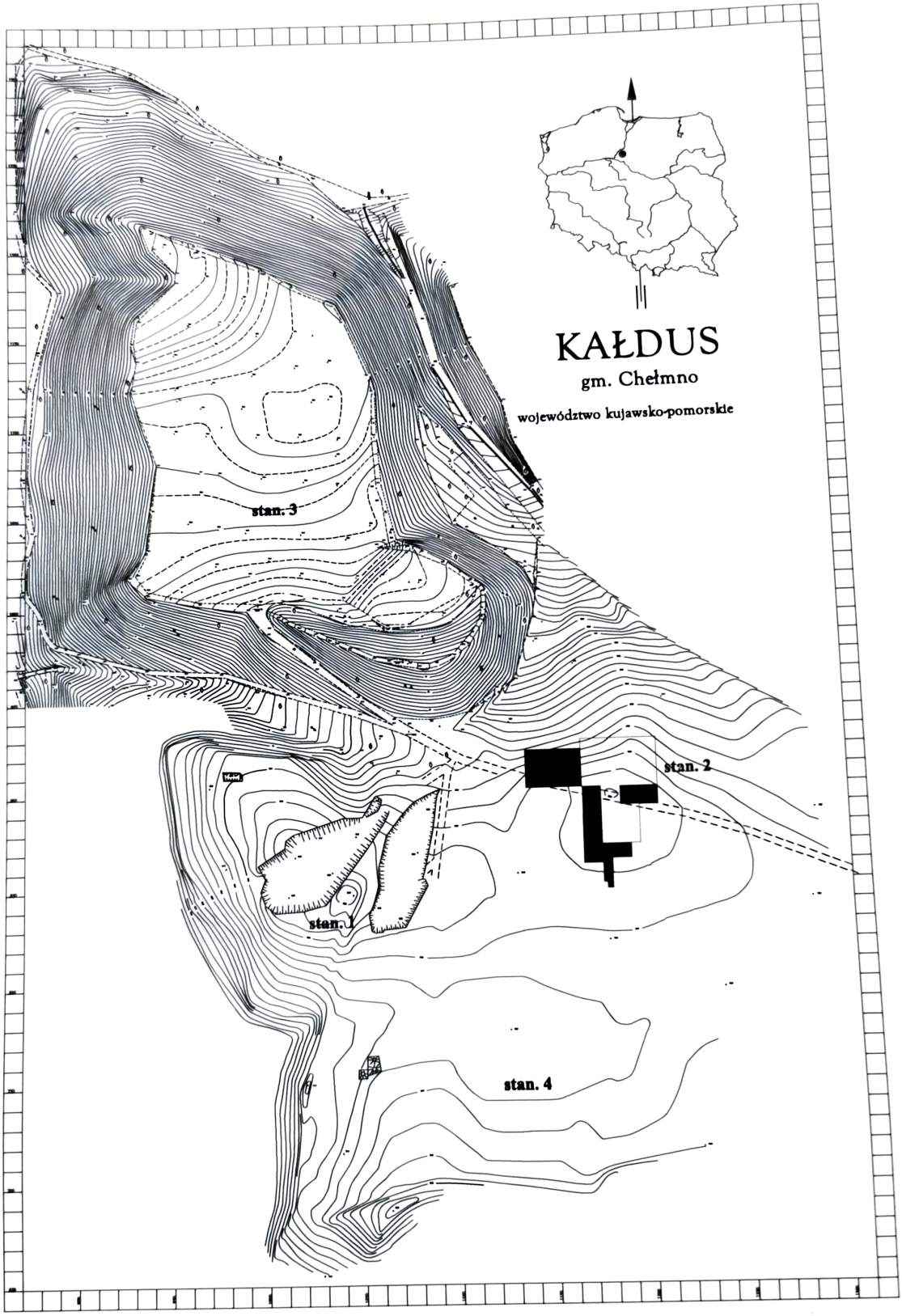

Ryc. 1. Kałdus, gm. Chełmno, stan. 2. Plan sytuacyjno-wysokościowy zespołu osadniczego w Kałdusie z zaznaczoną lokalizacją wykopów na osadzie podgrodowej (stan. 2) w latach 2004–2005 na tle rozpoznanego wcześniej obszaru. Rys. M. Mierzejewski

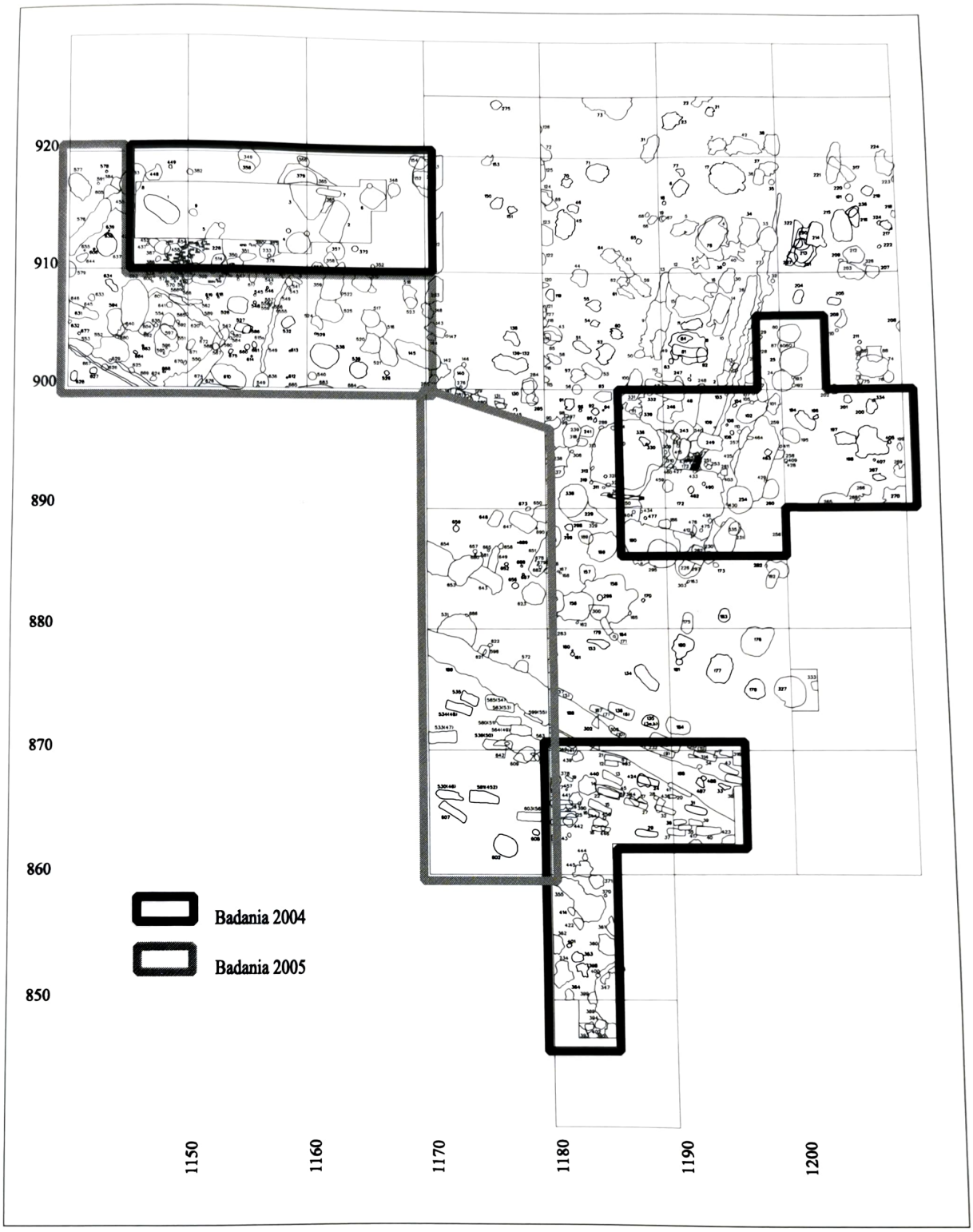

Ryc. 2. Kałdus, gm. Chełmno, stan. 2. Planigrafia obiektów kulturowych odsłoniętych w latach 2004–2005.
Rys. M. Mierzejewski

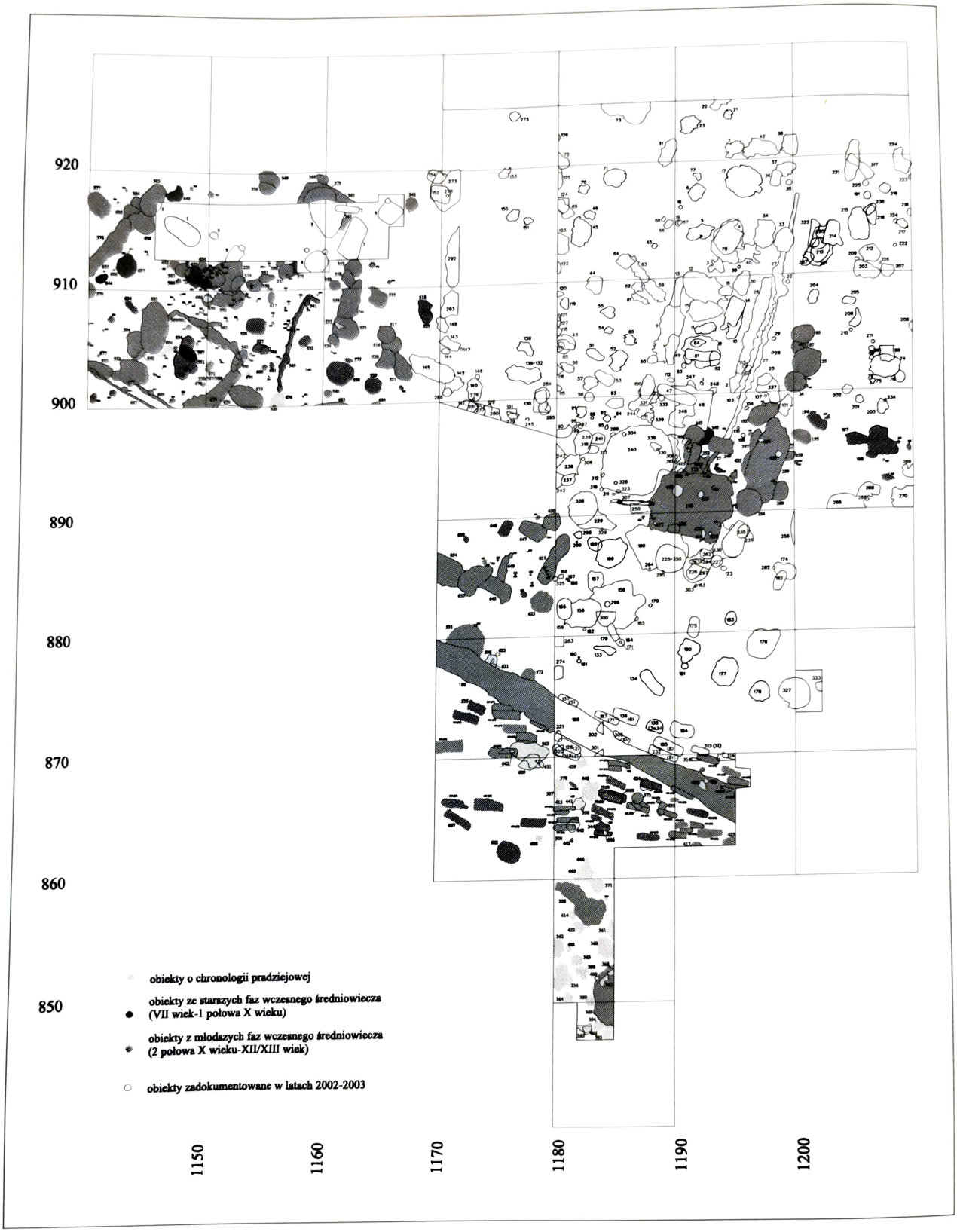

Ryc. 3. Kałdus, gm. Chełmno, stan. 2. Planigrafia obiektów o chronologii pradziejowej i wczesnośredniowiecznej.
Rys. M. Mierzejewski

W trakcie ostatnich dwóch sezonów badawczych odkryto 385 jam osadniczych (w sumie w latach 2002–2005 odsłonięto 681 obiektów; ryc. 2). Większość z nich występowała bezpośrednio pod warstwą orną, dobrze zaznaczając się na tle jasnożółtego piasku eolicznego lub nawarstwień pradziejowych. Część obiektów tworzących największe skupisko związana była z warstwami kulturowymi występującymi w obrębie kulminacji wyniesienia. Stan zachowania większości jam był zadowalający, chociaż miejscami ze względu na płytkie zaleganie zostały one częściowo zniszczone w trakcie prac rolnych (zwłaszcza w północnej części badanego obszaru). Na podstawie wyników analizy zarówno stratygrafii kulturowej, jak i materiału źródłowego stwierdzono, że chronologię 63 jam odnieść należy do pradziejów, głównie do kultury pucharów lejkowatych oraz kultury łużyckiej i pomorskiej (ryc. 3)[2]. Chronologię 308 obiektów przyporządkowano do okresu wczesnego średniowiecza, od VII do przełomu XII/XIII wieku (ryc. 3). Do starszej fazy użytkowania osady (2 połowa VII – 1 połowa X wieku) zaklasyfikowano 24 obiekty, w tym 17 jam posłupowych związanych z obiektem 455. Z młodszej fazy (2 połowa X–XII/XIII wiek) pochodzi natomiast 89 obiektów, w tym aż 65 z przedziału czasowego obejmującego drugą połowę XII i przełom XII/XIII wieku. Chronologię 151 obiektów, z uwagi na brak dostatecznej ilości charakterystycznego materiału źródłowego, określono ogólnie na wczesne średniowiecze.

Z uwagi na zróżnicowany kształt, wielkość oraz zawartość jam o chronologii wczesnośredniowiecznej, wydzielono wśród nich kilka podstawowych kategorii funkcjonalnych. Najliczniej reprezentowane były jamy gospodarcze, do których zaliczono 78 obiektów. W grupie tej stwierdzono m.in. jamy mieszkalno-gospodarcze (4 obiekty), piece (5 obiektów), paleniska (18 obiektów), jamy zasobowe i produkcyjne (3 obiekty) oraz wędzarnie (1 obiekt). Pozostałe jamy to m.in. relikty budynków mieszkalnych (5 obiektów) i pozostałości struktur stanowiących rozmaite formy delimitacji przestrzeni (płoty i rowy; 10 obiektów). Omawiane obiekty występowały w kilku skupiskach odzwierciedlających organizację przestrzeni badanej osady w różnych fazach jej rozwoju.

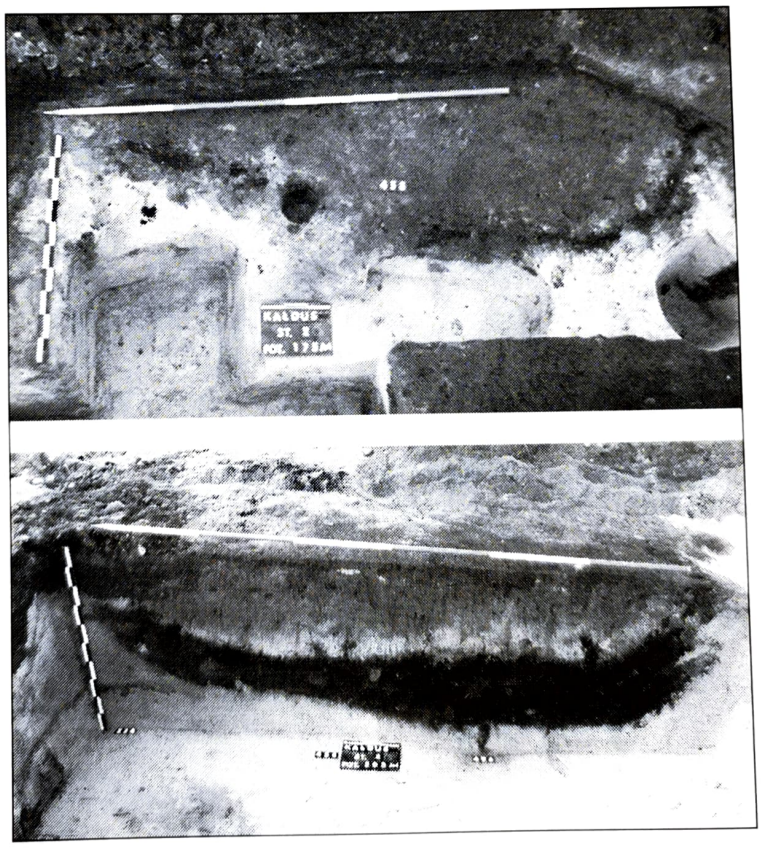

Ryc. 4. Kałdus, gm. Chełmno, stan. 2, ar 1140–1150/910. Rzut i profil południowy obiektu 455 – część północna, widok od północy. Fot. P. Biarda

[2] Poza kilkoma grobami popielnicowymi kultury pomorskiej, w przeważającej większości były to obiekty o funkcji trudnej do określenia na obecnym etapie badań.

Najwcześniejsze jamy osadnicze, pochodzące ze starszych faz wczesnego średniowiecza stwierdzono w północno-zachodniej części stanowiska, gdzie natrafiono na zespół obiektów o charakterze mieszkalno-gospodarczym. W jej obrębie rozpoznano zarówno jamy gospodarczo-produkcyjne, jak i mieszkalne, w tym obiekt 365 stanowiący nieprzebadaną część obiektu 3 odkrytego przez H. Wiklaka w 1957 roku. Szczególną wartość poznawczą mają niektóre jamy datowane na najstarszy horyzont wczesnośredniowiecznego osadnictwa na ziemi chełmińskiej (obiekty 340, 375, 448, 455, 597, 637 i 644)[3]. Licznych przesłanek do wnioskowania o wyglądzie zabudowy w tym czasie dostarczył obiekt 455 określony jako chata typu półziemiankowego, charakteryzujący się owalnym kształtem, wannowatym przekrojem poprzecznym i stosunkowo prostymi ścianami (ryc. 4). W jego obrębie oraz w najbliższym otoczeniu stwierdzono kilkanaście negatywów jam posłupowych. Na podstawie wyników analizy technologiczno-stylistycznej można przyjąć, że obiekt ten pochodzi z drugiej połowy VII–VIII wieku i nawiązuje do znalezisk typu Gronowo I (2 połowa VII–VIII w.; por. Chudziak 1991). Pomocne w określeniu chronologii obiektu było także odkrycie grzebienia z poroża, którego forma i zdobienie wykazują cechy egzemplarzy z najstarszych faz wczesnego średniowiecza w Polsce (grupa I B, typ VII, odmiana 2; Cnotliwy 1973, s. 93), a także radiowęglowa data akceleratorowa uzyskana z ziaren zbóż pochodzących z dolnych partii omawianego obiektu (Poz-14010, 1230 ± 30)[4].

Większość odkrytych obiektów pochodziła jednak z młodszych faz wczesnego średniowiecza, tworząc miejscami wyraźnie wyodrębnione skupiska. Układ obiektów wskazywałby na istnienie wyodrębnionych części osiedla, zapewne zagród, w ramach których prowadzono działalność gospodarczo-produkcyjną. Niektóre z nich oddzielone były różnymi formami przestrzennej delimitacji terenu (np. płotami, palisadami), na których pozostałości natrafiono w różnych częściach badanego osiedla (np. północno-zachodnia część osady: obiekty 549, 589, 590, 601, 640, 667, 669, 674)[5]. Wśród tych obiektów szczególną wartość poznawczą ma obiekt 172 (ryc. 5: a). Natrafiono na niego w obrębie kulminacji niewielkiego wypiętrzenia terenowego, w centralnej części badanego obszaru, w najbliższym sąsiedztwie reliktów chaty typu półziemiankowego odsłoniętej w 2003 roku (obiekt 240). Omawiany obiekt stanowił pozostałość czworokątnego budynku częściowo zagłębionego poniżej poziomu gruntu o wymiarach 672 x 555 cm. Ze względu na stosunkowo dobrze zachowane detale konstrukcyjne przyjęto, że budynek ów wzniesiono w technice sumikowo-łątkowej (ryc. 5: b–c). Niewykluczone, że od strony północnej przylegał do niego zadaszony podcień, o czym świadczyć mogą negatywy jam posłupowych występujące w układzie liniowym wzdłuż jednej ze ścian budynku. W jego pobliżu, zwłaszcza od strony północnej i wschodniej, znajdowały się również liczne jamy o charakterze gospodarczym, związane z nim zapewne pod względem funkcjonalnym. Tworzyły one zespół synchronizowanych ze sobą częściowo jam, stanowiących prawdopodobnie pozostałość wyodrębnionej przestrzennie zagrody datowanej na drugą połowę XII–XII/XIII wiek. Zarówno w obiektach, jak i w ich bezpośrednim sąsiedztwie stwierdzono wyjątkowe nagromadzenie rozmaitych przedmiotów codziennego użytku, w tym narzędzi, które mogły być wykorzystywane w lokalnym warsztacie metalurgicznym (m.in. szczypczyki, dłuta, szydła żelazne itp.). Obecność ewentualnej pracowni potwierdza też fragment glinianej formy odlewniczej służącej do produkcji kabłączków skroniowych (?) oraz liczne odpady surowcowe, zwłaszcza bryłki używanego na miejscu ołowiu i srebra. Na uwagę zasługują także odsłonięte w spągowych partiach dwóch występujących w tej części osady obiektów szczątki kostne, wykazujące cechy depozytów o charakterze apotropeicznym (por. Chudziak 2003, s. 110). W jednym z nich były to szkielety dwóch kotów (obiekt 259), natomiast w drugim kości udźca bydlęcego oraz kości czaszki ludzkiej (obiekt 254).

W trakcie eksploracji południowej części badanego obszaru natrafiono na fragment rowu usytuowanego wzdłuż linii północny zachód – południowy wschód oddzielającego część mieszkalną osady od cmentarza (obiekt 188). Miał on szerokość około 4 metrów i maksymalną miąższość 1,5 m, a na jego zawartość składały się pojedyncze fragmenty naczyń, kości zwierzęce oraz ludzkie. W obrębie wielowarstwowego wypełniska rowu wystąpiły nawarstwienia o charakterze spływowym, wskazujące na jego dłuższe użytkowanie. Na podstawie analizy materiału źró-

[3] Najstarsze znane dotąd materiały ceramiczne ze stan. 2 w Kałdusie stwierdzone zostały w obiekcie 17/2002 (Weinkauf w druku).

[4] Analiza radiowęglowa materiałów organicznych wykonana została w Laboratorium C14 w Poznaniu pod kierunkiem prof. T. Goslara (Fundacja UAM).

[5] Pierwsze tego rodzaju elementy odsłonięto już w 2002 r. (Weinkauf 2005). Wzdłuż pozostałości płotu (obiekt 27) zarejestrowano wtedy usytuowany równolegle do niego rów (obiekt 26).

dłowego oraz relacji stratygraficznych chronologię obiektu ustalono na drugą połowę XII–XII/XIII wiek[6]. Z obu stron rowu, na przestrzeni od około pięciu do dziesięciu metrów stwierdzono jedynie nieliczne jamy gospodarczo-produkcyjne. Wyróżniała się wśród nich okazała jama będąca najprawdopodobniej pozostałością pieca (obiekt 531; ryc. 6), zniszczonego częściowo w części południowej przez rów (obiekt 188). Miała ona w rzucie kształt regularnie owalny, trapezowaty przekrój poprzeczny i równe, stosunkowo spoziomowane dno.

[6] Należy przyjąć hipotezę, że działalność osadnicza prowadzona w obrębie kulminacji wyniesienia oraz wyodrębnienie strefy *sacrum* spowodowało wykopanie rowu, stanowiącego jeden z najprostszych sposobów sztucznej delimitacji przestrzeni.

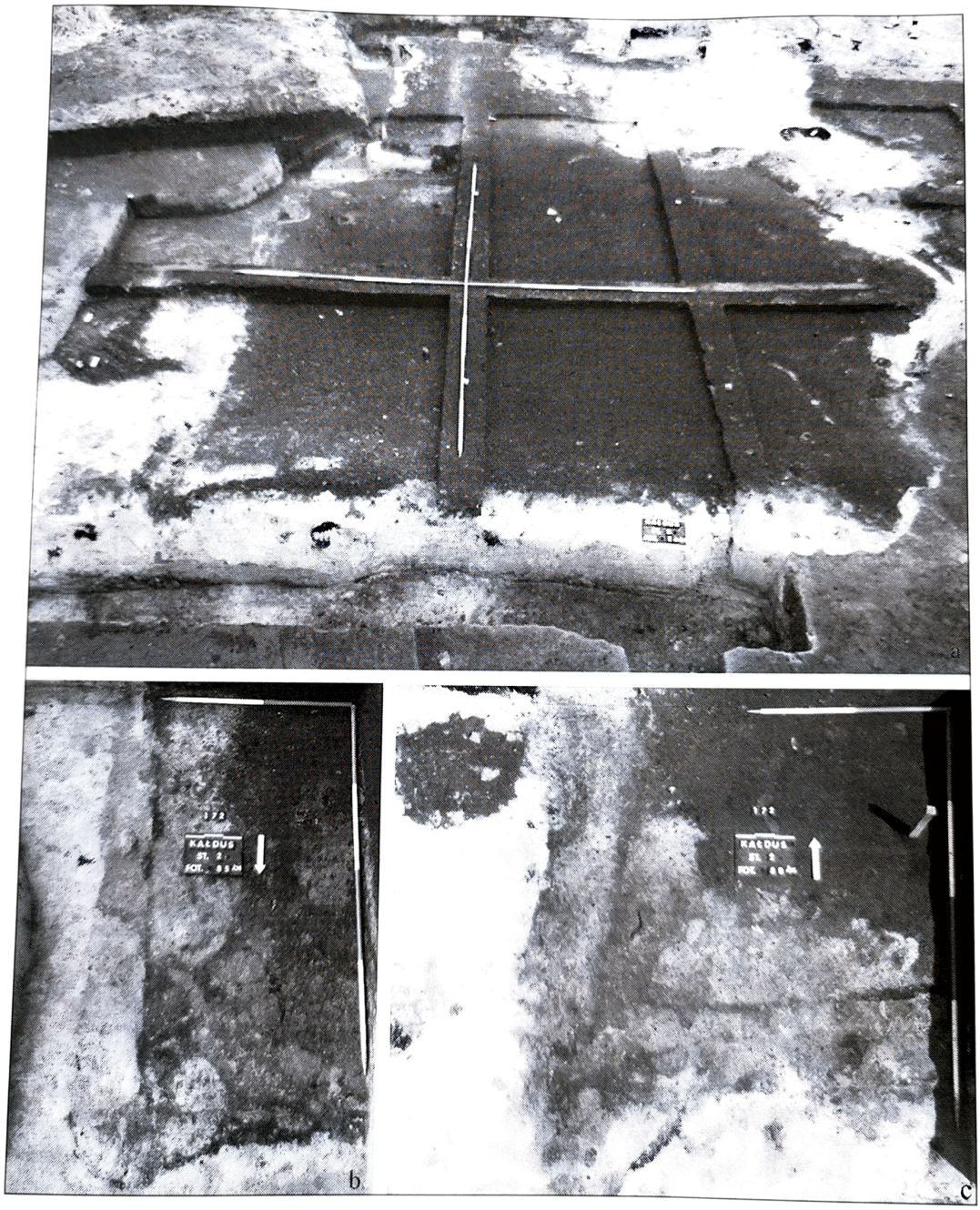

Ryc. 5. Kałdus, gm. Chełmno, stan. 2, ar 1180–1190/880–890. Rzuty obiektu 172. Fot. P. Biarda

a – poziom eksploracji 1, widok od południa; b – poziom eksploracji 3, widok od północy (zbliżenie na elementy konstrukcyjne budynku, ćw. C); c – poziom eksploracji 3, widok od południa (zbliżenie na elementy konstrukcyjne budynku, ćw. F)

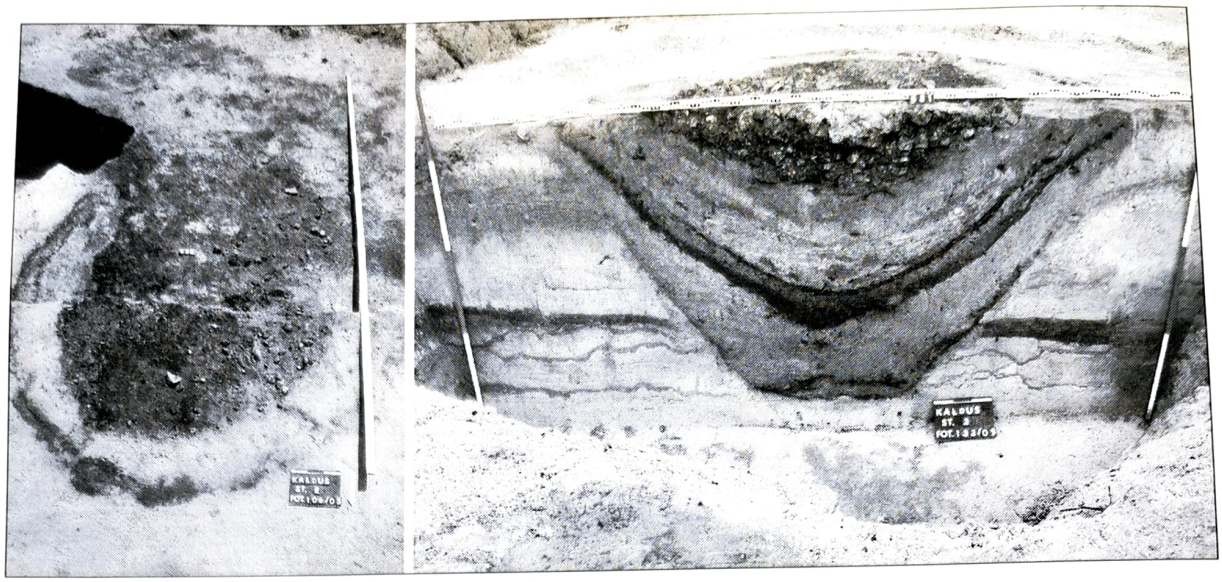

Ryc. 6. Kałdus, gm. Chełmno, stan. 2, ar 1170/870–880. Rzut i profil północny obiektu 531, widok od północy i południa. Fot. P. Biarda

W trakcie prowadzonych prac badawczych znaleziono łącznie około 42 tysięcy fragmentów naczyń ceramicznych, z czego ponad 32 tysiące wystąpiło w zespołach homogenicznych, składając się na zawartość licznych jam osadniczych. Na podstawie obserwacji cech technologiczno-stylistycznych materiał ten przyporządkowano do kilku kategorii chronologiczno-kulturowych. Najmniejszy zbiór stanowiły ułamki naczyń kultury pucharów lejkowatych, kultury łużyckiej i pomorskiej. Pojedyncze były też fragmenty ceramiki późnośredniowiecznej i nowożytnej. Najliczniejszy zespół ceramiki pochodził natomiast z okresu wczesnego średniowiecza (ponad 37 tys. fragmentów). Pozyskano ponadto liczny zespół przedmiotów reprezentujących produkty zarówno przydomowej działalności wytwórczej, jak i wyspecjalizowanych warsztatów rzemieślniczych. Do stosunkowo rzadziej spotykanych zaliczyć należy grzebienie z poroża (ryc. 7: a–c), noże żelazne, w tym jeden egzemplarz zdobiony ornamentem rytym (ryc. 7: e), oraz nożyce żelazne (ryc. 7: g). Odkryto również kolejnych siedem żelaznych odważników platerowanych brązem, zaliczanych do typu B2 według Steuera (obiekty 259, 552 i 653). Unikatowym znaleziskiem była brązowa zawieszka zoomorficzna w kształcie konika (ryc. 7: f). Analogiczny przedmiot – małą figurkę brązowego osiodłanego konika odkryto w Brandenburgii (Herrmann 1970, s. 244, ryc. 113: a). Do wyjątkowych znalezisk zaliczyć należy także pięć żelaznych ostróg, w tym jeden egzemplarz z XI wieku (ryc. 7: h, typ I, odmiana 2) oraz cztery datowane od połowy XI wieku po pierwszą połowę XII wieku (ryc. 7: i, typ II, odmiana 3; Hilczerówna 1956, s. 22–32, 43–58). Dużą wartość poznawczą, zwłaszcza jeżeli chodzi o rodzaj prowadzonej w obrębie osady działalności, mają znaleziska monet. W sumie odkryto dziesięć srebrnych krzyżówek, z czego aż pięć pochodzi z obiektu 538.

Prowadzonym badaniom archeologicznym towarzyszyły, podobnie jak w poprzednich latach, specjalistyczne prace z zakresu paleobotaniki i archeozoologii. Materiał archeobotaniczny reprezentowany był głównie przez ziarna zbóż (*Secale cereale*, *Triticum aestivum*), roślin synantropijnych (*Galeopsis tetrahit*, *Lithospermum arvense*), a także roślin motylkowych (*Pisum sativum*). Na uwagę zasługuje obecność niezwęglonych ziaren *Lithospermum arvense* występujących w obiekcie 80. Oprócz ziaren stwierdzono również zachowane w całości bądź w postaci łupin orzechy (*Corylus avellana*?) (obiekty 455 oraz 351; Polcyn 2003). Wśród kości zwierząt dominującym komponentem były z kolei szczątki ssaków domowych, stanowiące aż 86,7% całości zbioru. Na zestaw gatunkowy składało się między innymi bydło, świnie oraz owce/kozy. Duży udział w materiale archeozoologicznym stanowiły kości ptaków, ryb oraz ssaków dzikich reprezentowanych tutaj m.in. przez niedźwiedzia brunatnego, dzika, jelenia, sarnę i zająca szaraka (Makowiecki 2004a, 2004b).

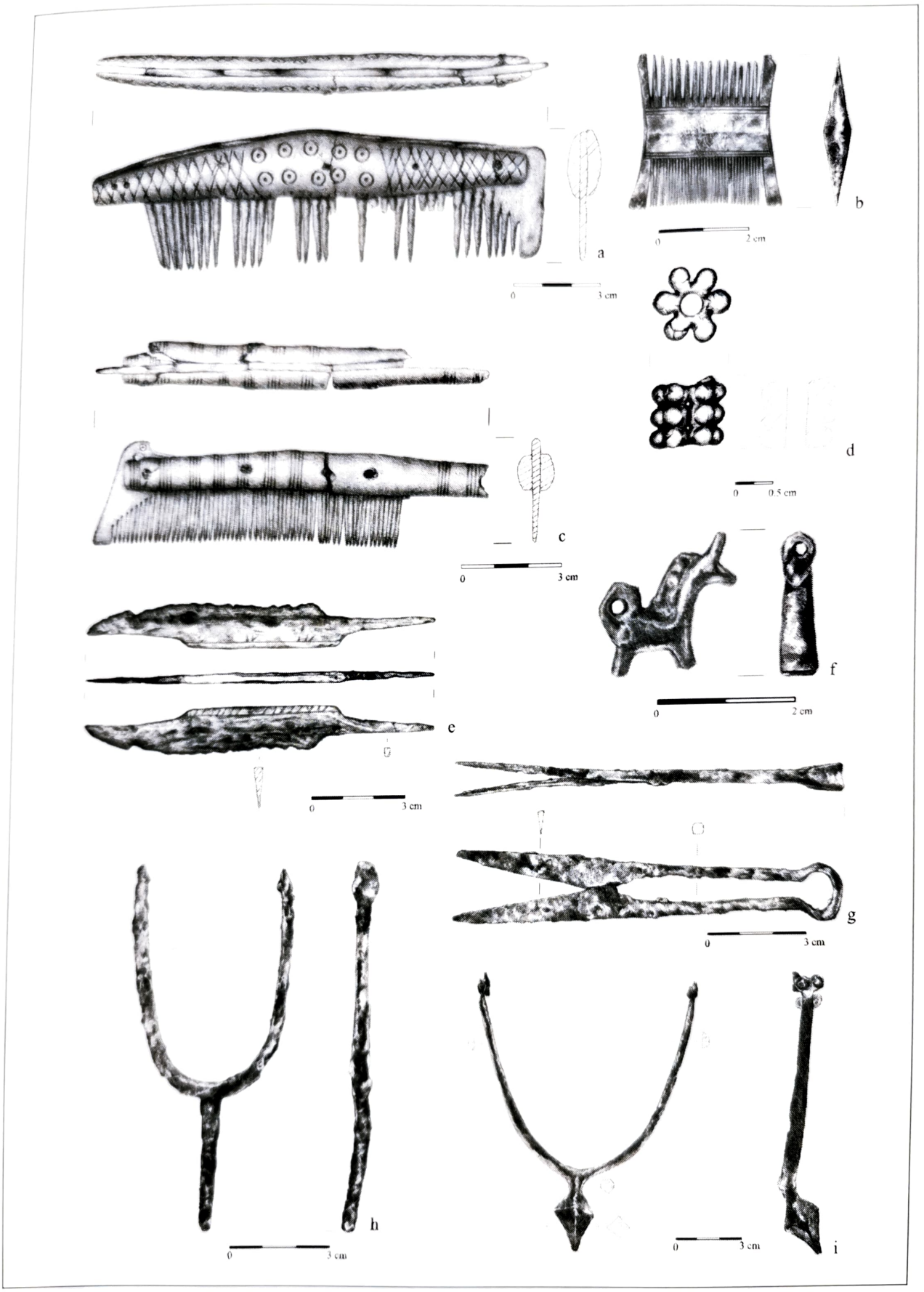

Ryc. 7. Kałdus, gm. Chełmno, stan. 2. Wybór przedmiotów z poroża i metalu. Rys. A. Cedro, P. Ignaczak, B. Kowalewska

a – grzebień z poroża (obiekt 455); b – grzebień z poroża (obiekt 540); c – grzebień z poroża (obiekt 379); d – paciorek cynowy (obiekt 421); e – nóż żelazny (obiekt 172); f – zawieszka brązowa (warstwa VI); g – nożyce żelazne (obiekt 532); h – ostroga żelazna (warstwa VI); i – ostroga żelazna (obiekt 415)

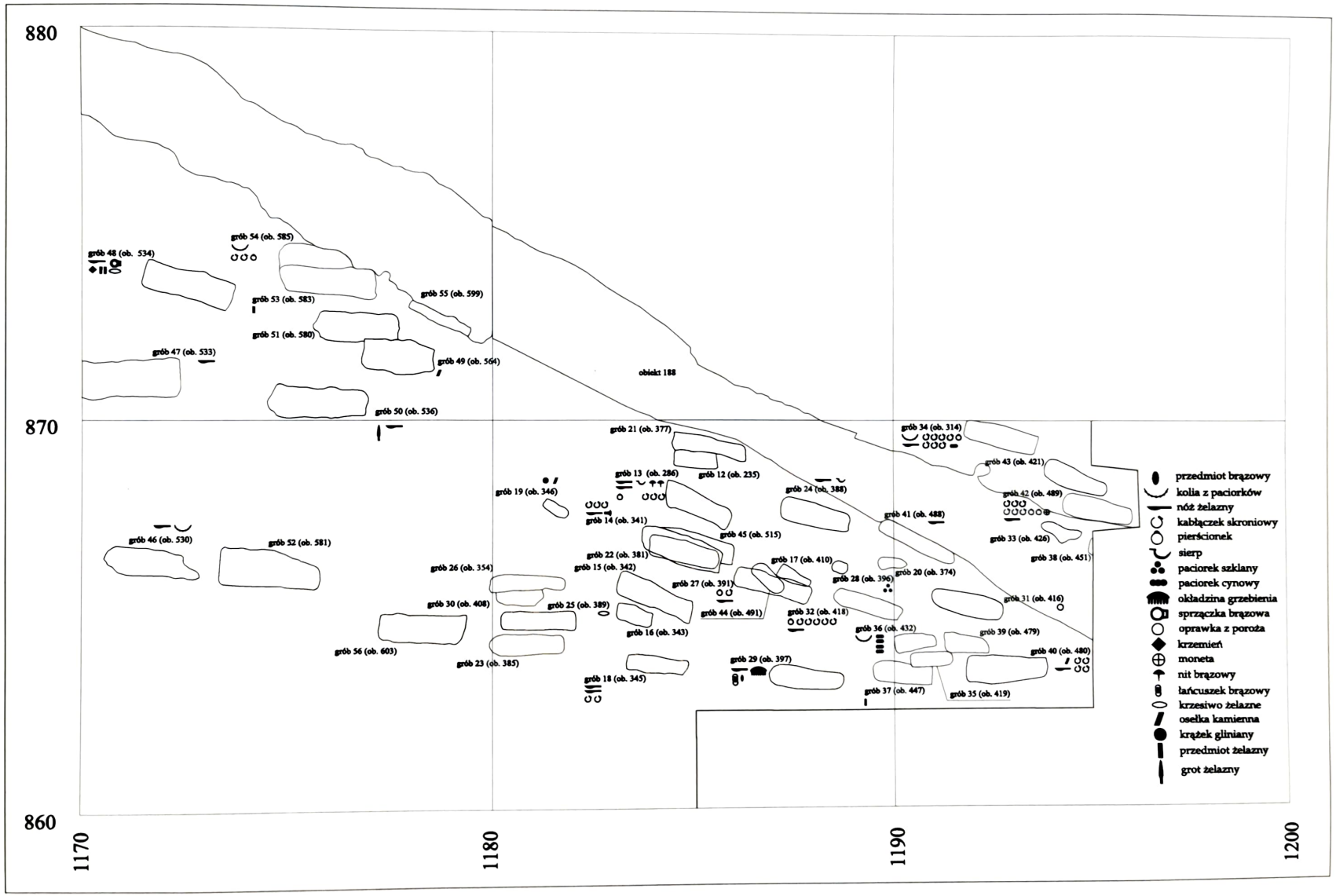

Ryc. 8. Kałdus, gm. Chełmno, stan. 2. Planigrafia grobów szkieletowych odsłoniętych w latach 2004–2005 z występującym wyposażeniem. Rys. M. Mierzejewski

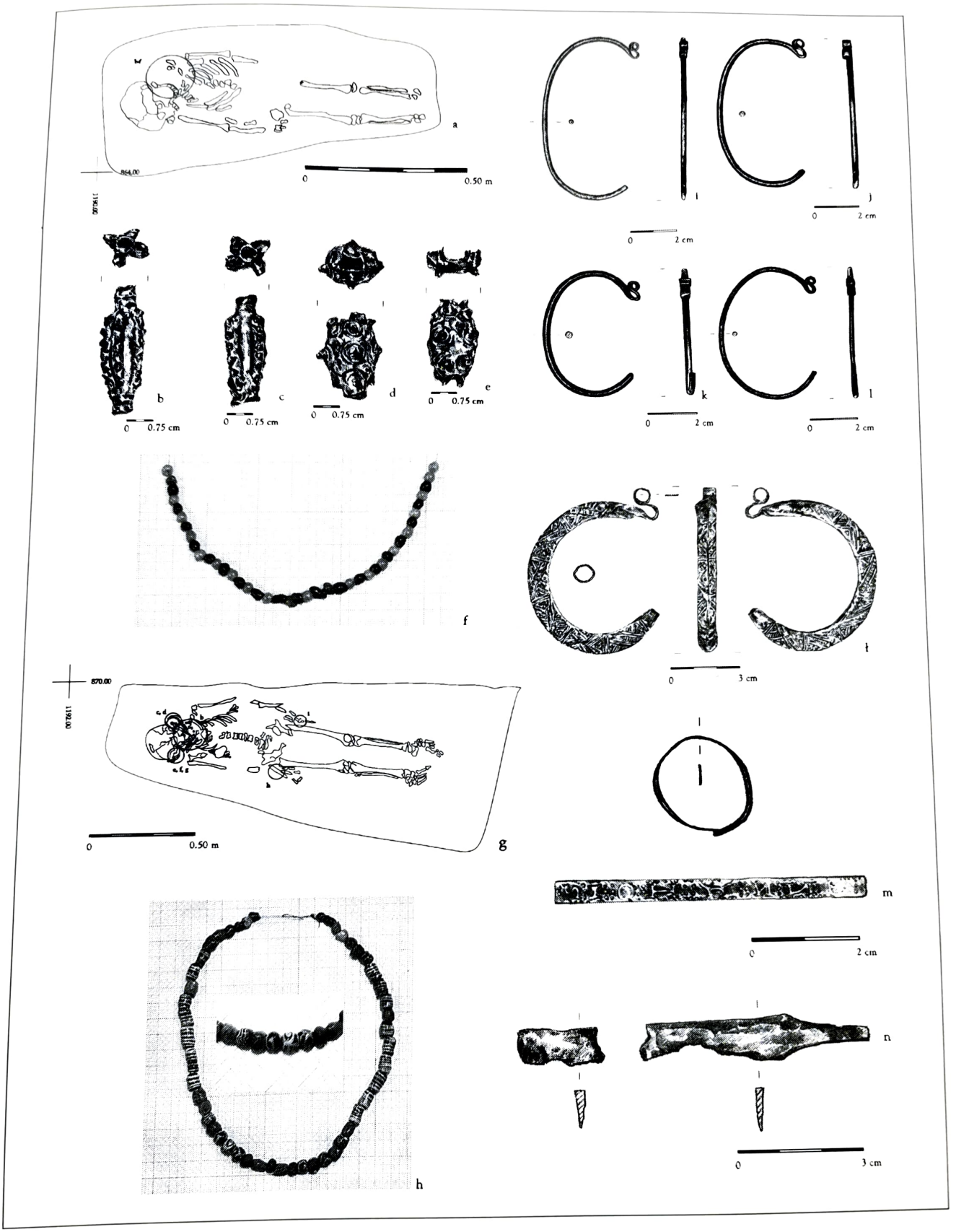

Ryc. 9. Kałdus, gm. Chełmno, stan. 2. Groby szkieletowe z wyposażeniem. Rys. P. Ignaczak

a – pochówek z zarysem jamy grobowej (grób 36, obiekt 432); b–e – paciorki cynowe; f – paciorki szklane; g – pochówek z zarysem jamy grobowej (grób 34, obiekt 420); h – paciorki szklane; i–ł – kabłączki brązowe; m – pierścionek brązowy; n – nóż żelazny

Cmentarzysko szkieletowe

W latach 2004–2005 prace badawcze kontynuowano również w południowej części omawianego stanowiska, gdzie wcześniej odkryto wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe (ryc. 2; por. Koperkiewicz 2005). Tym razem odsłonięto i wyeksplorowano 45 grobów (ryc. 8). Wszystkie groby były pojedyncze, jedynie w dwóch we wschodniej części jamy grobowej wystąpiły przemieszane ze sobą szczątki kostne pochodzące ze zniszczonych pochówków. W przypadku grobu 13 (obiekt 286) wydaje się, iż wtórnie „wkopano" kolejny pochówek, starszy przesuwając do krawędzi jamy grobowej. Również groby 33 (obiekt 426) i 41 (obiekt 481) odsłonięto w szczątkowej formie. Niektóre groby (33, 54 i 55) zostały zniszczone w trakcie kopania rowu (obiekt 188). W trzech miejscach odkryto sąsiadujące ze sobą jamy grobowe zawierające szkielety osobników dorosłych i dzieci. Były to następujące pary grobów: 12 (obiekt 235) i 21 (obiekt 377); 15 (obiekt 342) i 16 (obiekt 343); oraz 17 (obiekt 410) i 27 (obiekt 391). Ze względu na układ pochówków można z dużym prawdopodobieństwem przyjąć, że złożono tam szczątki zmarłych spokrewnionych ze sobą. Jamy grobowe usytuowane były wzdłuż osi wschód–zachód lub północny zachód – południowy wschód. Zaobserwowano, iż w części zachodniej stanowiska groby układały się w rzędy biegnące na linii północ–południe, natomiast w części wschodniej wzdłuż linii północny zachód – południowy wschód.

Jamy grobowe w rzucie miały kształt prostokąta o zaokrąglonych narożnikach, natomiast w przekroju były wannowate o płaskich dnach. Wstępna analiza antropologiczna wykazała, że na badanym odcinku pochowano dwanaście kobiet, jedenastu mężczyzn i dziesięcioro dzieci; w dwunastu pochówkach nie udało się ustalić płci osobników (Drozd 2004, 2005). Zmarłych układano w pozycji wyprostowanej, na wznak, z kończynami górnymi wyciągniętymi wzdłuż tułowia lub złożonymi na miednicy. We wszystkich pochówkach, w których układ anatomiczny był czytelny, zmarli ułożeni byli głowami w kierunku zachodnim. W grobie 42 (obiekt 489) wystąpiły smugi próchna biegnące wzdłuż dłuższych krawędzi jamy grobowej, stanowiące zapewne pozostałości trumny. Na 45 przebadanych grobów wyposażenie stwierdzono przy 24 pochówkach (ryc. 8). Do najbogatszych zaliczyć należy groby 13 (obiekt 286), 34 (obiekt 420; ryc. 9: g–n), 36 (obiekt 432; ryc. 9: a–f), 42 (obiekt 489) i 43 (obiekt 421). W ich obrębie występowały ozdoby i części stroju, w tym pierścionki (ryc. 9: m), paciorki szklane (ryc. 9: f, h), cynowe (ryc. 7: d), ołowiane (ryc. 9: b–e), z fluorytu, kabłączki skroniowe, w tym egzemplarze typu pomorskiego (ryc. 9: i–ł) oraz wyposażenie dodatkowe, takie jak noże (ryc. 9: n), często z zachowanymi okuciami skórzanych pochewek, krzesiwa, sierp i fragment topora. Na podstawie pozyskanego materiału źródłowego określono czas użytkowania nekropoli: od połowy XI po połowę XII wieku.

*

Podsumowując stwierdzić należy, że kolejne dwa sezony wykopaliskowe dostarczyły cennych informacji dotyczących chronologii, charakteru i wielkości osady oraz sąsiadującej z nią nekropoli. W tym czasie kontynuowano rozpoznanie śladów osadnictwa koncentrujących się w obrębie kulminacji wyniesienia, rozpoczęto też eksplorację północno-zachodniej części osiedla, gdzie natrafiono na obiekty związane ze starszą fazą jego użytkowania. Poszerzając powierzchnię badawczą w kierunku południowym odkryto kolejną partię cmentarzyska szkieletowego. Nadal kwestią otwartą pozostaje zasięg i wielkość nekropoli, a także jej związek chronologiczno-przestrzenny z grobami odsłoniętymi na sąsiednich stanowiskach (1 oraz 4).

LITERATURA:

Chudziak W.

1991 *Periodyzacja rozwoju wczesnośredniowiecznej ceramiki naczyniowej z dorzecza dolnej Drwęcy (VII–XI/XII w.). Podstawy chronologii procesów zasiedlenia*, Toruń.

2003 *Wczesnośredniowieczna przestrzeń sakralna in Culmine na Pomorzu Nadwiślańskim* (Mons Sancti Laurentii, t. 1), Toruń.

Cnotliwy E.

1973 *Rzemiosło rogownicze na Pomorzu wczesnośredniowiecznym*, Wrocław.

Drozd A.

2004 Wstępne opracowanie antropologiczne ludzkich szczątków kostnych znalezionych na terenie zespołu osadniczego w Kałdusie w sezonie badaw-

czym 2004, Toruń, maszynopis w archiwum Instytutu Archeologii UMK w Toruniu.

2005 Wstępne opracowanie antropologiczne ludzkich szczątków kostnych znalezionych na terenie zespołu osadniczego w Kałdusie w sezonie badawczym 2005, Toruń, maszynopis w archiwum Instytutu Archeologii UMK w Toruniu.

Herrmann J.

1970 *Die Slawen in Deutschland. Geschichte und Kultur der Slawischen Stämme westlich von Oder und Neisse vom 6. bis 12. Jahrhundert*, Berlin.

Hilczerówna Z.

1956 *Ostrogi polskie z X–XIII wieku*, „Prace Komisji Archeologicznej", t. 2, z. 2, Poznań.

Koperkiewicz A.

2005 *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Kałdusie, gm. Chełmno, stanowisko 2 B*, [w:] *XIV Sesja Pomorzoznawcza*, vol. 2, H. Paner, M. Fudziński (red.), s. 157–169.

Makowiecki D.

2004a *Zwierzęce szczątki kostne z Kałdusa, stan. 2A, gm. Chełmno (sezon 2004). Zestawienia tabelaryczne*, Poznań.

2004b *Zwierzęce szczątki kostne z Kałdusa, stan. 2B, gm. Chełmno (sezon 2004). Zestawienia tabelaryczne*, Poznań.

Matuszewska-Kola W.

1972 *Badania archeologiczne wczesnośredniowiecznej osady podgrodowej w Kałdusie, pow. Chełmno, w 1957 roku*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici", Archeologia 3, s. 95–124.

Polcyn M.

2003 *Wyniki analiz makropozostałości roślinnych z osady w Kałdusie (stan. 2), gm. Chełmno*, Lednica.

Steuer H.

1986 *Feinwaagen und Gewichte als Quellen zur Handelsgeschichte des Ostseeraumes*, [in:] *Archäologische und naturwissenschaftliche Untersuchungen an ländlichen und frühstädtischen Siedlungen im deutschen Küstengebiet vom 5. Jahrhundert v. Chr. bis zum 11. Jahrhundert n. Chr.*, H. Jankuhn, K. Schietzel, H. Reichstein (Hrsg.) (Handelsplätze des frühen und hohen Mittelalters, Bd. 2), Weinheim, s. 273–291.

Weinkauf M.

2005 *Wczesnośredniowieczna osada podgrodowa w Kałdusie, gm. Chełmno, stanowisko 2 (badania 2002–2003)*, [w:] *XIV Sesja Pomorzoznawcza*, vol. 2, H. Paner, M. Fudziński (red.), s. 119–134.

w druku Obiekt mieszkalny z początków wczesnego średniowiecza z Kałdusa (stanowisko 2), gm. Chełmno, woj. kujawsko-pomorskie, [w:] Studia nad osadnictwem średniowiecznym ziemi chełmińskiej, t. 6, W. Chudziak (red.).

EARLY MEDIEVAL SATELLITE SETTLEMENT AND INHUMATION CEMETERY IN KAŁDUS, CHEŁMNO DISTRICT, SITE 2 (EXCAVATIONS 2004–2005)

SUMMARY

The Medieval and Post Medieval Archaeology Unit of the Institute of Archaeology of the Nicholas Copernicus University in Toruń has been carrying out research on the settlement outside the town walls and cemetery located directly south-east of St. Laurence Hill near Chełmno in kujawsko-pomorskie voivodeship (site 2).

Between 2004 and 2005, around 14 ares of land were subject to exploration. The distribution of the features (385 settlement pits) would indicate the existence of separate parts of the settlement, most probably homesteads, where commercial and production activities were performed. Some of them were separated by various forms of land delimitation (e.g. fences or palisades), whose remains were found in various parts of the area being examined. Based on the results of analysis of cultural stratigraphy and source material, the chronology of 308 features was determined as the Early Middle Ages (7th – 13th/14th centuries), whereas 63 prehistoric pits were also found. During the archaeological work, altogether 42 thousand pieces of ceramic vessels were found, of which over 37 thousand were Early Medieval. Also found was a large group of objects representing both products of home-based manufacturing activity as well as specialised workshops.

Archaeological research was also continued in the southern part of the above-mentioned site, where an Early Medieval cemetery was previously discovered, 45 individual graves were explored. In the area explored, 12 women, 11 men and 10 children were buried (in case of 12 other burials, it was impossible to determine gender of the buried individuals). In case of 24 burials, some equipment was observed. The recovered finds allowed the time of use of the necropolis to be determined as from the 11th century till the middle of the 12th century.

Archaeological examinations were accompanied by specialist works in scope of paleobotany and archaeozoology.